

Lucian Blaga și Norbert Elias: cultura și civilizația între „orizontul spațial al inconștientului” și procesualitate

David MORARIU

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
“Lucian Blaga” University of Sibiu
Personal e-mail: davidmorariu@yahoo.com

*Lucian Blaga and Norbert Elias: Culture and Civilization
between „the Spatial Horizon of the Unconscious” and Processuality*

The present study is a comparative approach putting under observation two philosophical systems of the interwar period - namely those of Lucian Blaga and of Norbert Elias. The author is mainly interested in the representations of the concepts of „culture” and „civilization”, such as the two philosophers have defined them, following the radical division between culture and civilization operated by prewar and interwar German philosophy (mostly by Georg Simmel).

Keywords: history of modern philosophy, the culture - civilization division in German philosophy, Lucian Blaga, Norbert Elias

Punerea față în față – în general – a două personalități, a două teorii sau a două viziuni ale acestora necesită existența unui concept comun, un concept care să fi fost vehiculat și dezvoltat de ambii actanți ai comparației, chiar dacă în contexte cel puțin diferite, dacă nu chiar antitetice. În cazul lui Lucian Blaga și al lui Norbert Elias există două concepte, cel de „cultură” și cel de „civilizație”, care fac posibilă apropierea sau confruntarea de perspective. Modul diferit în care cei doi s-au raportat la cultură și la civilizație, la originea și la rolul pe care acestea îl îndeplinesc în structura unei societăți schițează particularitățile gândirii fiecăruia dintre ei și reprezintă obiectul acestui studiu de caz. În fruntea analizei, considerăm necesară o contextualizare a celor două nume și o schematizare a aportului prin intermediul căruia cei doi au contribuit la îmbogățirea și dezvoltarea, din punct de vedere ideologic, a societăților din care au făcut parte, și nu

numai. Faptul că și-au desfășurat activitatea în aceeași perioadă, fiind contemporani, reprezintă un avantaj, întrucât permite situarea perspectivelor celor doi în același context istoric, politic, dar și social. Privitor la modul în care Lucian Blaga și Norbert Elias au marcat secolul al XX-lea, este indispensabilă mențiunea conform căreia primul dintre aceștia și-a valorificat și exercitat influența la nivel național, asupra spațiului românesc, iar cel de-al doilea – la nivel internațional, ținând cont de faptul că și Bourdieu s-a folosit de numele sociologului german pentru a-și expune și demonstra multe dintre argumentele sale. Importanța națională a lui Blaga este remarcabil reliefată de Henri H. Stahl, care îi dedică un capitol din cartea sa *Eseuri critice despre cultura populară românească*. În capitolul respectiv, intitulat *Teoria freudistă a lui Lucian Blaga*, pe lângă comparația dintre Liviu Rusu și Lucian Blaga, autorul considerându-l pe cel de-al doilea ca fiind

superior celui dintâi prin perspectiva sa de analiză a conceptului de „subconștient”, Stahl oferă și câteva detalii biografice, pentru a contura profilul filosofului român. Renumele datorat publicării acestei *Trilogii*, care își propune examinarea conceptului de „cultură” – cu o particularizare pentru spațiul românesc –, a determinat includerea tânărului Blaga în Academia Română.¹

Comparația dintre Lucian Blaga și Norbert Elias se construiește și urmărește identificarea și delimitarea unor „reper”, cum ar fi: geneza conceptelor, modul în care acestea interacționează și influențează sau sunt influențate de mediul social și finalitățile care le caracterizează și le particularizează în raport cu același cadru menționat, cel social. Teza pe care o vom demonstra vizează concluzia la care ajung cei doi, privind rolul și locul pe care le ocupă conceptele de „cultură” și cel de „civilizație”, nu numai în raport cu societatea, ci și în raport cu specificul conștiinței de sine a fiecărui popor. În ceea ce îl privește pe Lucian Blaga, geneza conceptului de „cultură” trebuie căutată în acea „cunoaștere a inconștientului”² și în definiția *personanței*, o însușire datorită căreia „inconștientul răzbate cu structurile, cu undele și cu conținuturile sale, pînă sub bolțile conștiinței”.³ La Blaga, este vorba, deci, de o abordare psihanalitică, de o apropiere între conștient și inconștient, întrucât *plăsmuirile* culturii se găsesc în strânsă legătură cu ultimul dintre cele două concepte. Dar înainte de a analiza aceste noțiuni, este necesară o introducere a „culturii” și în domeniul de activitate pe care i-l oferă Norbert Elias. Relația antiteticească pe care o dezvoltă acesta între cultură (Kultur) și civilizație (Zivilisation) conferă studiului său o dimensiune socială. „În limba germană” – spune el – „Zivilisation (...) este ceva ce cuprinde doar latura exterioară a omului, suprafața existenței umane. Iar cuvântul german prin care te autodefiniști, prin care se exprimă în primul rând mândria pentru propriile realizări și pentru propria ființă este Kultur”.⁴

După concretizarea contextului și stabilirea ariilor de răspândire a culturii, dar și a civilizației, lucrarea de față își propune, mai întâi, studierea acestora în raport cu gândirea blagiană. Așadar, pentru Blaga, cultura nu poate fi conceptualizată în absența unei apropieri de structura spiritului uman. Importanța pe care el o atribuie legăturii dintre conștient și inconștient în procesul de „plăsmuire” a culturii oferă oportunitatea unei incursiuni în rândul conceptelor lui Freud sau Jung, ale căror idei au reprezentat punctul de plecare pentru filosoful român. Al. Tănase punctează însă, în studiul său introductiv la *Trilogia culturii*, reticența lui Blaga în ceea ce privește abordările incomplete pe care psihanaliza le-a formulat în legătură cu inconștientul. „Pe Blaga” – susține Tănase – „nu-l satisface aportul lui Jung întrucât acesta «imaginează conținuturile inconștientului tot în funcție de conștiință», chiar

dacă mai nuanțat și mai imperceptibil, ceea ce pentru el reprezintă o prejudecată și atestă imaturitatea psihologiei inconștientului”.⁵ Referitor la Freud, „Blaga recunoaște mecanismul refulării care este o realitate și nu o născocire a psihanalizei; Freud și adepții săi au meritul de a-l fi descoperit (...), comițînd însă eroarea de a-l extrapola asupra tuturor actelor spirituale”.⁶ De altfel, vorbind despre spirit, Freud ajungea la concluzia că „la crearea spiritului abandonăm pentru o clipă o succesiune de idei care răsar apoi brusc din inconștient sub forma unui cuvânt de spirit”.⁷ În jurul acestorași concepte se învârt și Jung atunci când afirmă că „Aveam senzația deslușită a ceva central și cu timpul am dobândit o imagine vie a sinelui. Mi se părea a fi ca monada, care sînt eu și care este lumea mea. Mandala reprezintă această monadă și corespunde naturii microscopice a sufletului”.⁸ Foarte interesantă este diagrama întocmită de Anthony Stevens pentru modelul jungian al sufletului. El identifică trei „învelișuri” ale unui glob: *Sinele*, care influențează întregul sistem, *conștientul*, ce are în centrul său eul, și *inconștientul colectiv*. Stevens plasează inconștientul personal între conștient și inconștientul colectiv, oferindu-i și structura care se află în strânsă legătură cu procesul de particularizare și de *personificare* a arhetipurilor.⁹ Structura tripartită ne duce cu gândul la modul în care era configurată structura universului în India timpurilor mult înaintate. O asemănare aparent nefondată, dar prezența celor trei elemente și metoda prin care acestea sunt distribuite relevă un aspect cel puțin frapant. Hajime Nakamura menționează în lucrarea sa, *Orient și Occident: O istorie comparată a ideilor*, că universul era perceput ca avînd drept componente cerul, pămîntul și o așa-zisă zonă intermediară¹⁰, care face posibilă această asemănare. Hindușii atribuiau acestei zone spiritele, așadar, faptele nevăzute, apropiindu-se în mod evident de accepția pe care o atribuie Jung conceptului de *arhetip*, întrucât am afirmat că acea zonă intermediară din modelul jungian al sufletului însumează procesele de particularizare și *personificare* a arhetipurilor. Anthony Stevens observă, însă, o similitudine între aceste arhetipuri și *Ideile* lui Platon, care – spune el – „sunt alcătuirii mentale pure, existente în spiritul zeilor înainte de începuturile vieții umane și aflate, prin urmare, mai presus și dincolo de lumea fenomenală obișnuită”.¹¹

Întorcându-ne la Blaga, el înțelege că, pentru a-i conferi inconștientului această particularitate de *plăsmuitor* al culturii, trebuie să realizeze o conexiune între conceptul de *cultură* și cel de *spațiu*, fapt vădit prin apropierea de Spengler care, după Blaga, este cel care pune „în centrul generator al unei culturi, un anume sentiment al spațiului”¹² și de Frobenius, pe care îl consideră „întemeietorul nediscutat al morfologiei culturii”¹³ și cel care atribuie acesteia caracterul de „organism independent”.¹⁴ Concepția celor doi este de remarcat, întrucât ei introduc, alături de *spațiu*,

noțiunea de *simbol*. Fiecare spațiu trebuie perceput, deci, ca simbol al unei culturi.¹⁵ În timp ce Frobenius se oprește asupra culturilor hamită și etiopiană, Spengler descrie culturile antică, occidentală și arabă, cărora le asociază „corpul izolat, infinitul tridimensional și peștera”¹⁶, Blaga atribuindu-le celor doi conceptul de „simbolism spațial”.¹⁷

Antinomia dintre conștient și inconștient reliefează și mai departe geneza conceptului de cultură la Blaga. Introducând noțiunea de „orizont spațial”, filosoful stabilește că, spre deosebire de *sensibilitatea conștientă* – care își poate schimba *orizontul* –, inconștientul depinde în totalitate de acesta.¹⁸ Tocmai de aceea, orizontul spațial al inconștientului poate fi numit spațiu-matrice.¹⁹ Pentru a sugera această dependență, Blaga oferă și un exemplu, pe care îl construiește astfel: „un suflet, individual sau colectiv, poate să trăiască inconștient într-un anume orizont spațial chiar și atunci când peisajul real al vieții sale cotidiene contrazice la fiecare pas structura spațiului inconștient”.²⁰ Din aceste cuvinte reiese o apropiere de ideile lui Bergson, al cărui intuicionism – ne spune Corin Braga²¹ – l-a preocupat pe filosoful român, încă din tinerețe. Din perspectiva lui Bergson, omul intră în contact cu două realități. Una dintre ele, cea eterogenă, este cea a calităților sensibile, iar cea omogenă este spațiul însuși.²² Pe seama acestei comparații cu Bergson, este oportună și o discuție despre timpul asociat de Blaga inconștientului. Este vorba, însă, despre acel timp care se sustrage duratei²³, întrucât orizontul inconștientului impune propriul ritm de derulare a acestui timp. Există, totuși, axa temporală și, în funcție de coordonatele acesteia și de modul în care sunt accentuate fiecare dintre ele, se disting trei orizonturi temporale: „timpul-havuz” (orientat spre viitor), „timpul-cascadă” (accentuează dimensiunea trecutului) și „timpul-fluviu” (reliefează prezentul).²⁴

Mai mult decât atât, înainte de a delimita cele două forme de cultură – minoră și majoră – Blaga construiește și o definiție a acestui concept pe care o vom enunța: „Cultura este obiect de creație umană, nu «subiect organismic» independent, ca un parazit al omului. Astfel cultura minoră este o cultură creată prin prisma structurilor copilărești ale omului (...) o cultură majoră este numai creată prin darurile și virtuțile maturității *omului*”.²⁵ Cultura minoră este cea asemănată cu realitatea satului, care poate fi vizualizată dintr-un singur punct, fiind limitată, deci, atât spațial, cât și temporal, iar cultura majoră se află la polul opus, depășind nu doar spațiul vizibil, dar și timpul caracteristic unei vieți omenești.

În urma acestor delimitări conceptuale, înainte de a modifica obiectul studiului de caz și de a discuta despre Nobert Elias și conceptele sale de *Kultur* și *Zivilisation*, este interesant de privit soluția pe care Blaga o atribuie ecuației diferențierii culturii de civilizație. Prima

delimitare îl are în vedere pe Chamberlain, care împarte cele două noțiuni în funcție de însușirile: spiritual – pentru cultură – și material – pentru civilizație. Urmează Spengler care, deși se bazează pe teoria lui Chamberlain, adaugă celor două concepte dimensiunea succesiunii. Pentru el, cultura se transformă și își găsește sfârșitul, ineluctabil, în civilizație.²⁶ Explicația pe care o oferă Lucian Blaga delimitării culturii de civilizație are în vedere, pe de o parte, criteriul estetic, al stilului, deoarece – spune el – „Cultura răspunde existenței umane într-un mister și revelație”, iar pe de altă parte, criteriul scopului practic, întrucât – adaugă Blaga – „civilizația răspunde existenței într-un autoconservare și securitate”.²⁷ Tocmai de aceea, filosoful român remarcă o diferență esențială între cele două concepte. Plecând de la caracteristicile existenței umane, deosebirea lui vizează nivelul ontologic. Pentru Lucian Blaga, cultura este cea care conferă omului superioritatea în raport cu lumea animală, ce ar dispune și ea, teoretic, de datele necesare producerii unei civilizații. Creația culturii implică aspirațiile spiritului, metaforicul, în timp ce necesitatea de confort conduce la formarea civilizației. Așadar, Blaga deosebește conceptele de „cultură” și de „civilizație” pe baza unui criteriu, pe care el însuși îl numește ontologic.

În ceea ce îl privește pe Norbert Elias și atitudinea pe care acesta o adoptă în raport cu perechea de noțiuni, căreia îi adaugă și însușirea „antitetice”, este vădită încă din titlul capitolului 1 – *Sociogeneza conceptelor de „civilizație” și „cultură”* – abordarea socială a conceptelor. Și, totuși, deși perspectiva diferă, în analiza lui Elias descoperim un punct comun cu ideile lui Blaga. În cultura germană, de exemplu, civilizația (*Zivilisation*) este o valoare, care aparține unui plan secund, definind „latura exterioară a omului, suprafața existenței”. Prim-planul îi revine culturii (*Kultur*), deoarece aceasta implică „autodefinirea” și „mândria pentru propriile realizări și pentru propria ființă”.²⁸ Sociologul german surprinde cele de două concepte din perspectiva evoluției lor. Este vorba despre procesualitate, deoarece, în încercarea de a le conferi un sens, este necesară o încadrare a acestora într-un anumit context istoric. Întreaga lor evoluție se datorează unui schimb de valori între generații, care a dus la o sedimentare semantică. Și chiar dacă „Procesul genezei lor sociale s-ar putea să fi fost uitat de mult” – afirmă Elias – totuși, caracterul lor actual determină o continuare a evoluției lor, atâta timp cât, în cadrul unei societăți, conceptele vor putea fi puse laolaltă și confruntate, totodată, cu experiența.²⁹ O comparație între conceptul de „civilizație” specific francezilor și englezilor și conceptul de „Kultur” îl aduce pe Elias mai aproape de Chamberlain, datorită introducerii însușirii de „spiritual” în sfera semantică a noțiunii germane, alături de produse care aparțin dimensiunilor religioase și artistice. Însă comparația lui nu se oprește aici.

Analizând aceleași noțiuni, el introduce și conceptele de „behaviour” și „kulturell”, pe care le atribuie *civilizației* și, respectiv, culturii germane, deoarece, în cazul de față, pentru a delimita sfera semantică, diferența dintre „atitudine” – pe de o parte – și „valoarea” bunurilor materiale sau spirituale specific umane – pe de altă parte – semnaleză o nouă distincție între conceptele inițiale. Introducerea termenilor de „kultiviert” și „Zivilisiertsein” denotă atitudinea abordată de Elias în comparația sa, jongleria cu derivatele conceptelor de bază contribuind la acoperirea unei suprafețe mai întinse din punct de vedere al semantismului. Ultimii doi termeni introduși au drept rezultat o anumită apropiere, întrucât *a fi cultivat* sau *civilizat* se referă la un comportament uman în cadrul unei societăți. Este momentul unei precizări, deoarece Elias, afirmând că cele două însușiri „desemnează (...) o calitate socială a oamenilor, a locuințelor lor, a regulilor lor de comportare în societate, a vorbirii lor, a îmbrăcămintei lor”³⁰, pare că reia, cu alte cuvinte, concepția lui Blaga referitoare la civilizație, concepție conform căreia *stilul*, caracteristică a culturii, se reflectă în manifestările civilizației. „Aprofundarea atentă a condițiilor civilizației ne face să conchidem că aspectele *stilistice*, pe care ea le manifestă, sînt efectul unui simplu reflex. (...) Dacă omul n-ar fi creator de cultură (...), ni se pare mai mult decît probabil, că civilizația ar fi cu totul străină de transfigurările stilului”³¹. Concluzia celor doi este aceea că civilizația se conturează și își găsește resursele în efectul pe care cultura îl are asupra omului.

Dacă ar fi să vorbim și despre concretizarea noțiunilor puse în discuție, conceptul de *Kultur* se referă la „opere de artă, cărți, sisteme religioase sau filozofice, în care se exprimă specificul unui popor”³². Acesta este punctul în care studiul lui Elias se deschide înspre ceea ce chiar el numește „specificul” și „conștiința de sine” ale unui anumit popor. Intersectarea cu naționalismul întâmpină, însă, dificultăți în cazul accepției germane a termenului. Dificultățile vizează fenomenul de receptare al acesteia, întrucât lipsa unei certitudini în ceea ce privește delimitarea specificului național favorizează apariția unor tensiuni pe care poporul german le resimte în propria conștiința de sine. Și mă refer la conștiința de sine, deoarece asimilarea și însușirea conceptelor de „civilizație” – în cazul francezilor și al englezilor – și de „Kultur” – referitor la germani – au ca obiectiv o automulțumire, acționând în mod direct la nivel afectiv. Un schimb de explicații nu ar fi suficient pentru a epuiza semantic cele două concepte, pentru că ele conțin un ansamblu de experiențe care, de-a lungul istoriei, s-a sedimentat și s-a concretizat în ceea ce numim tradiție.

Conceptul de „naționalism” constituie, alături de cel de „națiune”, și obiectul de studiu al lui Camil Mureșanu care, analizând punctele de vedere ale unor specialiști precum Friedrich Meinecke sau Wladimir

d’Ormesson, ajunge la concluzii apropiate de cele ale lui Elias. Comparația dintre cei doi servește, în acest mod, la o mai bună delimitare a conceptelor. La rândul său, Mureșanu surprinde importanța pe care o are, într-o primă etapă, națiunea, aflată într-un raport direct proporțional cu noțiunea de „cultură”. „Însăși dezvoltarea societății” – afirmă acesta – „a gradului ei de cultură și de penetrație a culturii în popor a determinat argumentarea ponderii fenomenului de conștiință națională printre constituențele națiunii.” Încredințarea istoricului este aceea că „Atâta vreme cît aceasta subzistă, o națiune nu se destramă, chiar dacă toate celelalte posibilități de a se exprima și de a acționa îi sunt reduse ori anulate.”³³ Remarcăm, astfel, prezența procesualității pe care o accentuează și Elias. În cazul conceptului de „naționalism”, asocierea cu idealurile reliefează compatibilitatea cu sentimentul de mulțumire și demnitatea pe care o punctează Norbert Elias în momentul în care se referă la atitudinea ce îi însoțește pe german, francez sau pe englez, atunci când sunt puse în discuție noțiunile de „Kultur” și de „civilizație”. Camil Mureșanu nu se oprește la această atitudine, ci încearcă să insereze în analiza sa și formele extreme ale conceptului de „naționalism”. „Șovinismul” promovează, astfel, orgoliul abuziv și sentimentul de superioritate. Relevantă este afirmația pe care istoricul român o preia de la Wladimir d’Ormesson – „Fiecare popor are conștiința sa națională”³⁴ – o constatare prezentă și la Elias, având în vedere precizarea pe care acesta o subliniază în cazul unei posibile încercări a unui german de a explica unui francez sau unui englez aria semantică a termenului „Kultur”. „Dar abia dacă poate să transmită ceva din tradiția specific națională a experienței dobândite, din valoarea afectivă de la sine înțeleasă de care este înconjurat pentru el acest cuvânt”³⁵, conchide Elias.

Epuizarea analizei referitoare la „cultură” și la „civilizație” necesită și identificarea cauzelor care au dus la sedimentarea unei legături antitetice între cele două concepte. Deși Primul Război Mondial pare să fi amplificat conflictul, Elias scoate în evidență o geneză timpurie a acestuia. Folosind ideile lui Kant care se raportează direct la trăsăturile antitetice ale conceptelor, Elias reușește să contureze nu doar cauza și natura socială a conflictului, ci și protagoniștii celor două tabere. Este vorba despre „nobilimea de curte”, adeptă a conceptelor de „civilizație”, de „conduită” și – evident – a modelului francez, pe de o parte, și „pătura intelectuală” care face parte din clasa de mijloc, germanofilă, promotoare a bunurilor cu valoare artistică.³⁶ De altfel, aceeași antiteză este accentuată și de Kant în afirmația pe care Elias însuși o citează: „Suntem în mare măsură cultivați prin artă și știință, suntem civilizați până la suprasaturație prin tot felul de politeți și onorabilități sociale”³⁷. În consecință, ne aflăm în fața a două perspective și concepții diferite care

se concretizează, însă, într-o concluzie ce are în vedere o similitudine. În timp ce Blaga reușește să pătrundă profund în analiza psihanalitică a conceptului de „cultură”, fixând geneza acestuia în „orizontul spațial al inconștientului”, Elias se raportează – având același concept în calitate de obiect de studiu – din perspectivă socială. Cu toate acestea, amândoi au nevoie de o a doua noțiune pentru a stabili mecanismul prin care cultura influențează și se reflectă în cadrul societății. Acesta este momentul introducerii conceptului de „civilizație”. Dacă Elias păstrează perechea „civilizație – cultură” pentru a releva contradicția, oferindu-i chiar și un suport pragmatic, deoarece, în *Procesul civilizării*, antiteza este supusă fenomenului de animare, Blaga „se oprește” asupra acestei noțiuni, doar pentru a clarifica raportul dintre cele concepte. Cert este faptul că amândoi stabilesc întâietatea culturii în raport cu civilizația. Cultura este cea superioară, cea înscrisă între valorile intrinseci ale omului. Ea determină și condiționează apariția fenomenelor extrinseci, a conduitei – în primul rând. La Blaga, cultura devine o constantă a „orizontului misterului”, la Elias – o constantă a propriilor idealuri. Este vorba, deci, despre opozițiile abstract – concret, spiritual – material și, indiferent de perspectiva din care sunt privite aceste concepte înrudite, „cultură” devine o particularitate a ființei umane, nu numai în raport cu speciile inferioare, ci și în raport cu semenii săi, conferind originalitate popoarelor, iar „civilizația” îi atribuie acestei particularități caracterul procesual.

Note:

1. Henri H. Stahl, *Eseuri critice despre cultura populară românească*, București, Editura Minerva, 1983, p. 76-77.
2. Lucian Blaga, *Opere – Vol. 9: Trilogia culturii*. Studiu introductiv de Al. Tănase, București, Editura Minerva, 1985, p. 96.
3. *Ibidem*, p. 99.
4. Norbert Elias, *Procesul civilizării. Cercetări sociogenetice și psihogenetice. Vol. I: Transformări ale conduitei în straturile laice superioare ale lumii occidentale*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 50.
5. Lucian Blaga, *op. cit.*, p. 18-19.
6. *Ibidem*, p. 19.
7. Sigmund Freud, *Opere esențiale – Vol. 4: Cuvântul de spirit și raportul său cu inconștientul*, București, Editura Trei, 2009, p. 199.
8. C. G. Jung, *Amintiri, vise, reflecții*, București, Editura Humanitas, 1996, p. 204.
9. Anthony Stevens, *Jung*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 56-58.
10. Hajime Nakamura, *Orient și Occident: O istorie comparată a ideilor*, București, Editura Humanitas, 1997, p. 72.
11. Anthony Stevens, *op. cit.*, p. 58.
12. Lucian Blaga, *op. cit.*, p. 101.

13. *Ibidem*, p. 103.
14. *Idem*.
15. *Ibidem*, p. 104.
16. *Ibidem*, p. 107.
17. *Idem*.
18. *Ibidem*, p. 114.
19. *Ibidem*, p. 194.
20. *Ibidem*, p. 118.
21. Corin Braga, *Lucian Blaga. Geneza lumilor imaginare*, Iași, Institutul European, 1998, p. 113-114.
22. Henri Bergson, *Eseu asupra datelor imediate ale conștiinței*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1993, p. 76.
23. *Ibidem*, p. 76-77.
24. Lucian Blaga, *op. cit.*, p. 120-121.
25. *Ibidem*, p. 338.
26. *Ibidem*, p. 400.
27. *Ibidem*, p. 402.
28. Norbert Elias, *op. cit.*, p. 50.
29. *Ibidem*, p. 53.
30. *Ibidem*, p. 50.
31. Lucian Blaga, *op. cit.*, p. 401.
32. *Ibidem*, p. 51.
33. Camil Mureșanu, *Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane: Fundația Culturală Română, 1996, p. 16.
34. *Ibidem*, p. 22.
35. Norbert Elias, *op. cit.*, p. 52.
36. *Ibidem*, p. 54.
37. Kant apud. Norbert Elias, *op. cit.*, p. 54.

Bibliography:

- Bergson, Henri, *Eseu asupra datelor imediate ale conștiinței / Essay on the Immediate Data of the Conscience*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1993.
- Blaga, Lucian, *Opere – Trilogia culturii / Works - The Trilogy of Culture*, București, Editura Minerva, 1985.
- Braga, Corin, *Lucian Blaga. Geneza lumilor imaginare / Lucian Blaga. The Genesis of Imaginary Worlds*, Iași, Institutul European, 1998.
- Elias, Norbert, *Procesul civilizării. Cercetări sociogenetice și psihogenetice. Vol. I / The Process of Civilization. Sociogenetical and Psychogenetical Researches, vol. 1*, Iași, Editura Polirom, 2002.
- Freud, Sigmund, *Opere esențiale – Vol. 4 / Essential Works, vol. 1*, București, Editura Trei, 2009.
- Jung, C. G., *Amintiri, vise, reflecții / Memories, Dreams, Reflections*, București, Editura Humanitas, 1996.
- Nakamura, Hajime, *Orient și Occident: O istorie comparată a ideilor / East and West: A Comparative History of Ideas*, București, Editura Humanitas, 1997.
- Stahl, Henri H., *Eseuri critice despre cultura populară românească / Critical Essays on Romanian Popular Culture*, București, Editura Minerva, 1983.